

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI  
OLIIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI**

**S.S.GULYAMOV , R.X.ERGASHEV, S.N.XAMRAEVA**

# **RAQAMLI IQTISODIYOT**

**TOSHKENT – 2021**

*Taqrizchilar:*

**S.Mixmanov** – Toshkent Moliya instituti «Umumiqtisodiy nazariya va iqtisodiy pedagogika» kafedrası dotsenti, i.f.n.

**M.Yoʻldoshev** – Oʻzbekiston Respublikasi Bank-Moliya akademiyasi «Iqtisodiyot, moliya va bank ishi nazariyasi» kafedrası mudiri, i.f.d., prof.

Bozor, biznes va tadbirkorlik, xarajat va foyda, menejment va marketing, xonadon xoʻjaligi, moliya va kredit, daromadlar, davlat va iqtisodiyot, jahon xoʻjaligi masalalari yoritilgan ushbu darslik kollejlari va litseylar talabi darajasida boʻlib, unda mustaqil ish topshiriqlari, tayanch tushunchalar keltirilgan.

Darslikda chizmalar, grafiklar va jadvallari illüstratsiya sifatida oʻrin olgan, unda iqtisodiyotga oid formulalar, masalalarni yechish tartibi koʻrsatilgan. Iqtisodiyotga xos qonun-qoidalar mikro-makro iqtisod va jahon xoʻjaligi darajasida yoritilgan, oʻquvchi zihnini charxlash maqsadida boshqotirma topshiriqlari ham berilgan.

Darslik kollej va litsey oʻquvchilariga moʻljallangan. Undan biznesga kirishganlar, umuman, keng kitobxonlar ommasi oʻzining iqtisodiy bilimlarini oshirish va hayotda uchraydigan iqtisodiy muammolar yechimini topishda foydalanishlari mumkin.

---

---

## KIRISH

Iqtisodiy bilimlar iqtisodiyotning taraqqiyoti va uning natijalariga oid bilimlar majmuasidir. Ular tabiiy texnikaviy bilimlardan farqli ravishda tez o'zgarib va yangilanib turadi. Kishilar iqtisodiyotga tez-tez va faol ta'sir etib turadi. Iqtisodiy fanlar har xil, chunki iqtisodiyotning o'zi turlicha. «Iqtisodiyot asoslari»da iqtisodiyotga oid tushunchalar qisqa holda mujassam etiladi. Bu o'quv predmeti iqtisodiyotning turli sohalari haqida umumiy tushunchalar beradi.

Iqtisodiyot har qanday jamiyat hayotining birlamchi asosi, unga xos murakkab jarayonlarni idrok etmay turib kishilar iqtisodiyotdagi o'z o'rnini topa olmaydilar. Iqtisodiyotning ichki sir-asrorlarini anglash ikki usulda yuz beradi. Biri amaliy kuzatuvlar orqali u yoki bu hodisaning nimaligini anglash, ikkinchisi, iqtisodiy bilimlarga tayanib iqtisodiyotni tushunib yetish. Bu usul istiqbolli hisoblanadi, chunki bu iqtisodiyotdagi o'zgarishlarni oldindan ko'ra bilish imkonini beradi. Masalan, kuzatuv asosida tusmollab biznes yuritgan tadbirkorning ishi uzoqqa bormaydi. Aksincha, ilmga tayanib ish yuritgan tadbirkor mustahkam mavqega ega bo'ladi, chunki bu iqtisodga xos qonunlarni idrok etish va ulardan amalda foydalanishga asoslanadi.

Iqtisodiyotni o'rganishda turli kategoriyalar (tushunchalar) qo'llaniladiki, bular iqtisodiy hodisalarning ilmiy ifodasi bo'ladi. Masalan, mehnat taqsimoti uning ixtisoslashuvini, tovar mahsulotining sotilishini, narx tovarlar qancha turishini bildiradi. Ilmiy tushunchalar ikki guruhga bo'linadi. Birinchisi, umumiy iqtisodiy tushunchalar bo'lib, ular har qanday iqtisodiy faoliyatga xos bo'ladi. Masalan, resurs, mehnat, mahsulot, ehtiyoj, iste'mol kabi tushunchalar borki, bular har qanday iqtisodiy tuzumga xosdir. Ikkinchisi, ayrim iqtisodiy tuzumga mansub tushunchalar bo'lib, ular boshqa yerda qo'llanilmaydi. Masalan, tovar, pul, talab, taklif, foyda, rentabellik kabi tushunchalar bozor iqtisodiyotiga xos bo'ladi, boshqa yerda bo'lmaydi. Iqtisodiyot o'rganilganda iqtisodiy qonunlar idrok etiladi. Iqtisodiy qonunlar bu iqtisodiyotda doimo yuz beradigan va doimo takrorlanib turadigan hodisalarning sabab va oqibatlarini bildiradi. Ular u yoki bu hodisa nima uchun yuz berishini, nimalarga olib kelishini bildiradi. Qonunlar ham ikki guruhga ajraladi:

**1. Iqtisodiyotning umumiy qonunlari.** Bular har qanday iqtisodiyotga xos bo'ladi. Masalan, ehtiyojning yuksalish qonuni hamma yerda amal qiladi, u bozor iqtisodiyotidan oldin ham amal qilgan.

**2. Bozor iqtisodiyotining o'ziga xos qonunlari.** Bular faqat shu iqtisodiyotda bo'ladi. Masalan, talab, taklif va raqobat qonunlari bozor iqtisodiyotidan boshqa yerda bo'lmaydi.

Qonunlarni anglab, u nimani taqozo etishini bilish faqat bilim olish uchun emas, balki amaliyotda o'z xatti-harakatlarini qonunlarga binoan tashkil etish uchun ham zarur. Iqtisodiy qonunni mensimasdan o'z bilganicha ish qilish yaxshi natija bermaydi, aksincha, o'z faoliyatini ular talabiga moslashtirish yaxshi natija beradi. Masalan, raqobat qonunini mensimasdan, raqiblar bilan hisoblashmagan tadbirkor tezda bankrot bo'ladi. Taqsimot qonuniga binoan daromadlarni ish natijasiga bog'liqligini hisobga olgan kishi yaxshi daromad topib, farovon yashaydi. Iqtisodiyotdagi qonuniyatlarni ham bilish muhim. Qonuniyat – bu iqtisodiyotga xos bo'lgan o'zgarishlarni, u qaysi yo'nalishda rivojlanishini bildiradi. Masalan, narxlariga xos qonuniyat ularning o'zgaruvchan bo'lishidir. Buni o'z vaqtida payqagan kishi narx pasaygan vaqtida o'z xaridini ko'paytirib, yutuqqa ega bo'ladi. Iqtisodiyotni o'rganish unga xos bo'lgan ko'ngilsiz hodisalarning oldini olish, ular yuz berganda bundan kamroq iztirob chekish imkonini beradi. Masalan, krizisning sabablarini chuqur bilish, bunga o'z vaqtida tayyorgarlik ko'rish, undan kam talafot bilan chiqish imkonini beradi. Ishsizlik sababini bilish qanday sharoitda ishsiz qolishni oldindan ko'ra bilishga imkon beradi. O'z vaqtida ishsizlikka qarshi choralar ko'ra bilish ishsizlik xavfini kamaytiradi.

Iqtisodiyot raqamlar tili bilan so'zlaydi. Shu sababli raqamlarni tahlil etmay iqtisodiyot holatini bilib bo'lmaydi. Iqtisodiyotga oid statistik ko'rsatkichlar u haqida axborot beradi, ular formulalar yordamida tahlil etiladi. Bular iqtisodiyotning holati, undagi o'zgarishlar, uning istiqbollari haqida hammani ogoh etadi. Demak, iqtisodiyotda miqdoriy tahlil qo'llaniladi. Biroq bu iqtisodiyot tahliliga sifatli yondashuvga tayanadi.

Masalan, xarajat yoki foydani miqdoran aniqlaganda bularning o'zi mazmunan nimaligidan kelib chiqiladi.

Iqtisodiyot o'rganilganda iqtisodiy hodisalarni sof holda, ya'ni o'zligicha tahlil etib bo'lmaydi, chunki iqtisodiyot bilan kishilar shug'ullanar ekan, ularning noiqtisodiy xatti-harakatlari unga ta'sir etmay qolmaydi. Iqtisodiyot siyosiy-ijtimoiy muhit, aholi sonining o'zgarishi, kishilarning ruhiyati, milliy an'analar va urf-odatlar ta'siriga berilishini nazarda tutish lozim. Masalan, kishilarning talabi, ya'ni nimani sotib olishi ular pulining miqdoridan va narxdan tashqari,

ularning odobi va kayfiyatiga ham bog‘liq bo‘ladi. Buni hisobga olmaslikning iloji yo‘q, albatta.

Iqtisodiyot ilmi hammabop ilm, chunki iqtisod amalda yosh-u qari, erkag-u ayol, ishchi-yu xizmatchi, xullas, aholining hamma toifalariga aloqador.

Yosh boladan ham qanday qilib noz-ne‘matlarni tejasa, odam farovon yashashi mumkinligini bilishi talab qilinadi. Vatandoshimiz, tanikli ma‘rifatparvar va pedagog Abdulla Avloniy aytganlaridek, «Iqtisod deb pul va mol qadrini bilmoqqa aytilur»<sup>1</sup>.

Iqtisodiy bilimlarni chuqur egallash va hayotda ularga amal qilish yoshlar uchun g‘oyat muhim, chunki ular O‘zbekiston aholisining ko‘pchiligini tashkil etadi, mamlakatimizning buyuk kelajagi shular qo‘lida. Yurtboshimiz I.Karimov aytganlaridek, «Farzandlarimiz bizdan ko‘ra bilimli, kuchli, dono va albatta, baxtli bo‘lishlari shart»<sup>2</sup>.

Yoshlar XXI asr iqtisodiyotiga kirib boradilar, bu esa shiddat bilan fan-texnika yutuqlariga tayangan holda o‘shib boruvchi iqtisodiyot, unga modernizatsiya xosdir. O‘zbekistonning buyuk kelajagi uchun asos bo‘lgan iqtisodiyot – bu rivojlangan va xalqqa yuksak farovonlik berishga qodir bo‘lgan iqtisodiyotdir. «Iqtisodiyot asoslari» predmeti iqtisodiy savodxonlikning zarurligini hisobga oladi. U iqtisodiyotning birlamchi va dastlabki kursidir. O‘quvchilarni iqtisodiyotning umumiy asoslari bilan tanishtirgan holda, hozirgi bozor iqtisodiyotiga ustuvorlik beradi. Darslik o‘quvchini biznes qonun-qoidalari, sir-asrorlari, tadbirkorlik faoliyati, firma turlari, xarajat qilish va foyda topish qanday yuz berishi, firmaning qanday boshqarilishi, uning bozor sharoitiga moslashishi bilan tanishtiradi. Kitobda xonadon (uy) xo‘jaliklari iqtisodiy faoliyatining asosiy jihatlari bayon etiladi. Ushbu darslik orqali o‘quvchi milliy iqtisodiyot nimaligini, uning qanday o‘shishini, iqtisodiyotda moliya va kredit qanday o‘rin tutishini, aholi daromadi va turmush darajasi qanday o‘zgarishini bilib oladi. Darslikda hozirgi iqtisodiyotda davlatning faol rol o‘ynashi, u tomonidan iqtisodiyot qanday tartiblanib turishi yoritiladi. Uning so‘ngida hozirgi jahon xo‘jaligi va unda yuz berayotgan integratsiya va globalizatsiya kabi jarayonlar ko‘rsatilgan.

---

<sup>1</sup> *Abdulla Avloniy*. Turkiy Guliston yoki axloq. – T., 1992, 33-bet.

<sup>2</sup> *I.A. Karimov*. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. – T., 1999, 7-tom, 290-bet.